

2023

Любеч - древній і забутий

Міста і містечка Чернігівщини
Історико-краєзнавчі нариси

УДК 016:93/94
Л 93

Відповідальна за випуск **Т.М. Клюй**
Комп'ютерна верстка, набір та оформлення **О.М. Волченко**
Літературний редактор **Л.М. Казакова**

Любеч - древній і забутий: історико-краєзнавчі нариси / КЗ
«Чернігівська обласна бібліотека для дітей»; уклад., комп.
верстка, набір та оформ. О. Волченко. – Вип. 12. - Чернігів, 2023. –
16 с. - (Міста і містечка Чернігівщини).

Дайджест знайомить читачів з історією, пам'ятками історичного
містечка Любеч на Чернігівщині.

Зам. №3

© КЗ «Чернігівська обласна бібліотека для дітей», 2023 р.

Департамент культури і туризму, національностей та релігій
Чернігівської обласної державної адміністрації

**КЗ «Чернігівська обласна бібліотека для дітей»
Чернігівської обласної ради**

Міста і містечка Чернігівщини

Любеч - древній і забутий

історико-краєзнавчі нариси

ВИПУСК 12

Чернігів - 2023

Люблю я Любеч світлою любов'ю
за плин Дніпра, високий княжий дух,
за те, що сотні раз политий кров'ю,
він коренем і кроною не струх.

Леонід Горлач

Містечко Любеч на півночі Чернігівщини - колись могутній військовий форпост давньоруської держави, а нині - окраїна сучасної України.

Любеч - свята українська земля, полита потом і кров'ю, дохристиянський державницький, військовий, духовний, культурний, торговий центр України-Русі. Тут зміцнювалась в боротьбі й боронилась від ворогів Українська Русь.

У минулому був містом на Дніпрі - одним із найдавніших у Сіверській землі, на варязькому шляху.

Любеч - селище міського типу в Чернігівському районі Чернігівської області України, адміністративний центр Любецької селищної громади. До 17 липня 2020 року був на території нині скасованого Ріпкинського району. Розташований на лівому березі Дніпра поблизу гирла річки Шейка.

Перша літописна згадка про Любеч датована 882 роком, хоч поселення тут існувало й раніше. Згідно з «Повістю врем'яних літ» київський князь Олег захопив місто й залишив у ньому свого посадника. Інша згадка про Любеч є в договорі 907 року Олега з греками. Нарешті, у 949 році візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний у трактаті «Про управління імперією» згадує про Любеч, як про велике торгове місто.

Місцевість зі складним рельєфом, де засновано Любеч, робила його природною фортецею на північних підступах до Києва. Тому тут не один раз відбувалися військові сутички, які вирішували долю великокнязівського столу і всієї Київської держави.

У 1097 році в Любечі відбувся знаковий з'їзд князів Русі, який остаточно закріпив феодальний принцип «каждо да держить отчину свою». У наступні століття місто зазнавало неодноразових нападів і руйнувань з боку кочовиків. У XIV столітті Любеч входить до складу Великого князівства Литовського. А в 1500 році потрапляє до рук московських правителів, але згодом повертається під владу Литовського князівства. Із входженням Київського воєводства до складу Речі Посполитої (1569) місто стало центром окремого староства. На початку XVI століття Любеч став базою армії Речі Посполитої у війні з Московською державою.

У 1650 році Гетьман Богдан Хмельницький зробив Любеч ранговою маєтністю чернігівських полковників. Невдовзі після його смерті місто окупували московити. За гетьманування Івана Мазепи містом володів сам гетьман. У 1708 році після розправи над мазепинцями Петро I пожалував Любеч Павлу Полуботку. У 1764 році Любеч перейшов до родини Милорадовичів, за часів Катерини II була ліквідована любецька сотня.

У XIX столітті м. Любеч був у складі Ріпкінської волості Городнянського повіту Чернігівської губернії. Містечко мало кілька церков: Троїцька, Воскресенська, Різдво-Богородицька, Параськівська та Покровська.

На кінець XIX століття в Любечі, торговому містечку з пристанню, проживало понад 2 000 жителів, було 7 церков, земська лікарня, винокурний завод, організована торгівля по Дніпру лісом, хлібом і сіллю,

існувало пароплавне сполучення по Дніпру. З Києвом і Гомелем проводилося чотири ярмарки на рік, з оборотом понад 10 000 рублів.

На початок ХХ століття Любеч - торгове містечко з пристанню, Городнянського повіту, Чернігівської губернії, Російської імперії, в якому проживало 3333 мешканці. 10 березня 1958 року Любеч отримав статус селища міського типу

Історико-археологічний комплекс "Древній Любеч" створено у 2008 році. До нього входить 7 об'єктів археології, архітектури, історії та культури Київської Русі, доби українського національного відродження.

Спасо-Преображенська церква

Пам'ятка архітектури національного значення. Збудована протягом 1811-1817 років на кошти родини власника Любеча – поміщика Григорія Милорадовича. Розташована на базарному майдані містечка. Це кам'яний (із червоної цегли) одноголовий храм, зведений у стилі класицизму.

У 1850-х роках західний портик храму розібрали, добудувавши до нього подовжене плече з дзвіницею і новим чотириохколонним портиком головного входу. Від дзвіниці уцілів нижній ярус. Фасади пам'ятника декоровані рустом, пілястрами, карнизами з модульонами.

Нині Спасо-Преображенський храм – єдиний, що діє в Любечі. А на початку ХХ століття тут було вісім церков, найстаріші з яких мали вік понад 500 років. За радянської доби їх пограбовано й зруйновано, а церковні реліквії

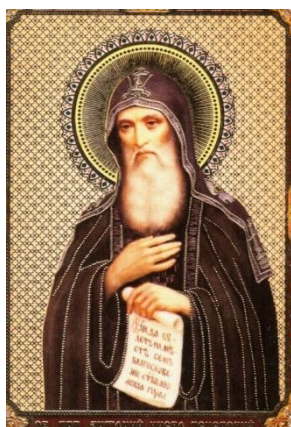

та майно, цінні історичні документи втрачені. Вціліла Спасо-Преображенська церква слугувала складом, а потім стояла напівзруйнованою.

У 1989 році Спасо-Преображенську церкву передали релігійній громаді в користування, а в 1992 році повністю відновили. Однією з найцінніших реліквій храму є ікона Божої Матері. За легендою, в Любечі жив продавець м'яса, який мав дружину й двох дітей. Якось, коли батька не було вдома, старший син грався ножем і ненавмисно зарізав молодшого брата. З переляку заховався у піч. Мати, не знаючи цього, затопила її, і хлопчик задихнувся.

Тим часом додому повернувся господар. Від горя він втратив розум і вбив дружину. А потім сів у човна і поплив, куди несла течія. Незабаром човен прибило до берега, на якому чоловік побачив ікону Божої Матері. Він сповнився віри, помолився, взяв до рук ікону й поплив додому. Там він зустрів живих та здорових дружину й дітей.

Вперше оригінал ікони з'явився в Любечі ще в 11 столітті. У 1653 році її за розпорядженням митрополита Сильвестра Косова перевезли до Києва. Потім вона повернулася в Любеч, але то, начебто, вже був не оригінал, а список (копія).

Ближня й дальня печери Преподобного Антонія

Історія Любеча тісно пов'язана з іменем монаха Антонія Печерського – зачинателя чернецтва на землях Русі. Він народився тут у 983 році. За переказами, хлопчина, якого звали Антипою, змалечку любив усамітнюватися й молитися. А коли подорослішав, то залишив рідну домівку й оселився у печері (ближній) на

дніпрових пагорбах, яку власноруч викопав. Згодом переселився в іншу рукотворну печеру (дальню) неподалік.

Відомо, що свій чернечий шлях Антоній продовжив на Афоні, де постригся в монахи. У 1013 році заснує в Києві монастир під іменем Києво-Печерської лаври. Розповідають, що саме Антоній приніс до Києва медичні знання і літературу, організував першу медичну допомогу.

Святий суворо дотримувався аскетичних правил чернечого життя. А ще кажуть, він мав дар чудотворення і пророцтва. Зокрема, передбачив поразку княжим дружинам у битві з половцями на річці Альті в 1066 році.

Згодом Антоній посварився з київським князем Ізяславом Ярославичем і перебрався до Чернігова. Тут, на Болдиних горах, він викопав для себе нову печеру, яка стала основою майбутнього монастиря. У 1072 році він повертається до Києва і вже наступного року помирає... Свій життєвий шлях закінчив в одному зі скитів Києво-Печерського монастиря. Святі мощі преподобного Антонія не віднайдені. Канонізований православною церквою як преподобний - на межі 13–14 ст.

До речі, в районі Любеча розташовано декілька курганів. Про один із них – «Чортів палець» або «Оберемочок» - є кілька легенд, пов'язаних із язичницьким часом та Антонієм Печерським. Звісно, що священики ці легенди оминають у своїх розповідях про святого монаха.

Криниця Антонія

Ближня печера розташована неподалік від кам'яниці гетьмана Павла Полуботка. Поряд з печерою любечани

облаштували колодязь зі «святою» водою. На цьому місті колись була криниця, що належала родині Милорадовичів. За переказами місцевих жителів, саме з цієї криниці брали воду монахи Антонієвого монастиря.

Замкова Гора

Таку назву має високий пагорб, де, за даними істориків, у листопаді 1097 року відбувся історичний з'їзд руських князів. Його наслідком стали домовленості про припинення княжих усобиць та об'єднання руських володарів перед лицем половецької загрози. Ініціатором з'їзду

став син Всеволода переяславський князь Володимир (Мономах). На зустріч він запросив князів Святополка Ізяславича, Давида Ігоровича, Василька Ростиславича

З'їзд проходив у Любецькому замку, який розташовувався саме на цій горі і був збудований Володимиром Мономахом, який на той час княжив у Чернігові.

Замок (його макет є в історико-археологічному музеї Любеча) був

не лише місцем проживання княжої родини, а й слугував оборонним цілям. Його оточувала складна система тогочасних захисних споруд. Стіни були з міцного дубу. До наших днів частково вціліли вал і рів. Запасів харчування жителям замку мало вистачити на досить тривалу облогу.

Щоб опинитися в замку, слід було подолати підйомний міст, підземний тунель, пройти крутою дорогою і ворота з трьома заслонами. А далі по спеціальному ходу піднятися на стіну замку. Якщо ж ворог долав усі перешкоди, захисники замку могли сховатися в окремій вежі. За прямокутною вежею стояв триповерховий князівський палац, поряд були церква й цвинтар. Від палацу і церкви до воріт вели підземні ходи, такі ж розходилися в різні боки від гори і служили шляхами відступу.

Однак у середині XII століття Любеч потерпав від міжусобних воєн. Під час чергового набігу замок обікрали й спалили. Ніхто потім його вже не відновлював. Однак місцеві жителі й досі звать гору Замковою. Біля підніжжя гори і на самому її верху розташовані два пам'ятника. Один встановлений в 1982 році в пам'ять про дату заснування міста. Дослідники припускають, що варязька дружина Олега, взявши 882 року Любеч, залишила в ньому військову залогу, яка найвірогідніше розмістилась на дитинці на Замковій горі.

Навпроти «Замкової гори» розташований інший пагорб, який зветься «Лисою горою». Там у язичницьку добу було святилище й могильник.

Кам'яниця Полуботка

Це пам'ятка архітектури початку XVIII ст., розташована в історичній частині Любеча неподалік ближньої печери Преподобного Антонія і в межах колишньої садиби Полуботків. До свого переходу на бік шведського короля Карла XII, цими землями володів гетьман Іван Мазепа. Він і збудував кам'яницю.

Ще під час Північної війни московський самодержець Петро I віддав Любеч козацькому полковникові Павлові Полуботку, який пристав на його бік. Згодом полковник отримав посаду наказного гетьмана, але через супротив московській експансії опинився у Петропавлівській фортеці, де й помер у 1724 році. Любеч перейшов у володіння родини Милорадовичів.

У 1943 році кам'яниця серйозно постраждала. Протягом післявоєнної доби була занедбана й частково зруйнована. Пам'ятник архітектури українська держава відновила на початку XXI століття.

Кам'яниця змурована із цегли, має один поверх і підвал. Товсті стіни, відсутність ознак пічного опалення, розміри й характер розташування вікон – все це, на думку істориків, свідчить про службове призначення будівлі. Ймовірно, що у головному приміщенні розташовувалася канцелярія (нині тут музей), а у підвалі зберігалася зброя та цінності.

Скульптури Малуші та Добрині

У центрі Любеча встановлені скульптури легендарних пращурів – древлянської княжни Малуші із сином Володимиром на руках та її брата Добрині. Автор робіт – столичний майстер Єгор Зігура.

Історичні постаті древлянського князя Мала, його доньки Малуші та оспіваного в билинах Добрині Микитича – брата Малуші – досі викликають суперечки у істориків. Частина

дослідників вважає, що саме в Любечі провів останні роки свого життя Мал і саме тут жили його діти – Малуша й Добриня.

Древлянського князя у 946 році захопила в полон під час каральної експедиції київська княгиня Ольга. Його донька Малуша стала ключницею в княжому палаці, а згодом її взяв за дружину (зробив коханкою) син Ольги – Святослав Ігоревич. У них народився маленький Володимир – майбутній Хреститель Русі.

Брат Малуші – Добриня – став воєводою при князі Володимирі. Його вважають прототипом билинного богатиря Добрині Микитича (якому росіяни приписують рязанське, тобто, угро-фінське, походження).

Легенди походження назви міста Любеч

Кожне місто має історію власної назви. Існує кілька легенд походження назви міста – Любеч.

Згідно з одною, великі князі Аскольд і Дір, проходячи по Дніпру, довго насолоджувались місцевим краєвидом, зупинилися тут і назвали місце «Любезне».

Згідно з іншою, був князь Люб, і Любеч — назва міста від нього.

Згідно з третьою, назвали місто на честь нареченої чернігівського князя — Любави.

Давні греки називали Любеч «Амадокою», тобто місцем виготовлення човнів-одnodеревок.

Є й інші версії, легенди та перекази про назву міста, але, безумовно, назва — слов'янського походження, від слів «любий», «любовний», «милий» тощо.

А й справді, чи можна без захоплення дивитися на прекрасну землю, заколихану хвилями Дніпра, з її живописними долинами та кручами, сповненими дивовижної величі і краси?!

«Любити!»,- вже дуже часто згадувалось на вустах тих, хто знайомився з Любечем.

Тому, мабуть, не даремно назва міста походить саме від цього слова...

Список використаної літератури

Антоненко П. Створено музейний комплекс «Древній Любеч» / П. Антоненко // Біла хата. - 2008. - № 42. - С. 2.

Івченко А. Україна. Фортеці, замки, палаци... : путівник / А. Івченко, О. Пархоменко. – Київ: Картографія, 2010. – С. 79-80.

Історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч» // Музеї Чернігівщини : [веб-портал музеїв і заповідників Чернігова та Чернігівської області]. - Електрон. дані. - Режим доступу: <http://museum.cult.gov.ua/istoryko-arheolohichnyj-muzejniy-kompleks-drevnij-lyubech/>. - Назва з екрану. - Дата звернення: 22.05.2023.

Любецька громада. Чернігівська область, Чернігівський район [Електронний ресурс] : [офіційний веб-сайт]. - Електрон. дані. - Режим доступу: <https://liubech-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-15-03-13-21-03-2018/>. – Назва з екрану. - Дата звернення: 22.05.2023.

Любеч [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія: [веб-сайт]. - Електрон. дані. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B5%D1%87>. – Назва з екрану. - Дата звернення: 22.05.2023.

Любеч / В. П. Коваленко, М. В. Гордієнко, В. О. Ленченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. - Електрон. дані. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-59787>. - Назва з екрану. - Дата звернення: 22.05.2023.

Пилипенко В. Опис Любеча 1606 р. / В. Пилипенко, О. Бондар // Сіверянський літопис. - 2018. - № 5. - С. 34-40.

Приступа К. Любеч знову буде великим містом: [історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч»] / К. Приступа // Чернігівщина. - 2008. - № 49. - С. 4.

Путівник. Чернігівська область / редкол.: І. Курус (голова) [та ін.] - Київ: Богдана, 2009. - С. 200-203.

Любеч - древній і забутий
Міста і містечка Чернігівщини
Історико-краєзнавчі нариси

Відповідальна за випуск Т.М. Ключ
Комп'ютерна верстка, набір та оформлення О.М. Волченко
Літературний редактор Л.М. Казакова

КЗ «Чернігівська обласна бібліотека для дітей»
14032, м.Чернігів, Проспект Левка Лук'яненка, 22-А

<https://chernihiv-lib.org.ua/>
E-mail: chernigivodb@ukr.net